

sunt, nempe quod existant extra causas et sint corruptioni obnoxiae prout in sua singularitate subsistunt, et quod tali vel tali gradu divinas perfectiones imitentur. Primum esse contingens et mutabile, cum res possint in seipsis esse vel non esse: alterum est necessarium et immobile, cum res existens non possit esse nisi talis et determinata imitatio divinarum perfectionum. Primum pertinet ad ordinem existentiae: secundum pertinet ad ordinem quidditatis, et dicitur ratio, essentia, et quidditas rei visibilis, quae explicatur per definitionem, quaeque constituit obiectum proprium et proportionatum intellectus nostri, qui actu directo percipit absolute quidditatem rei, praescindendo ab esse, quod habet in hoc vel illo singulari.

Sic scientia nostra est de necessariis, idest de essentiis, non quatenus in rationibus Dei aeternis subsistunt, cum sic non videantur immediate ab intellectu nostro; sed quatenus realiter subsistunt in singularibus corporeis, quae directe percipiuntur a nobis per abstractionem a conditionibus materialibus. Ontologi ex adverso confundunt essentiam rerum visibilium cum existentia et singularitate; et cum singulare materiale sit obiectum sensus, non intellectus, consequenter docent, res sensibiles non esse in se neque actu neque potentia intelligibiles, sed intelligibilitatem consequi, si lumine aeternae intelligibilitatis circumfunduntur, vel si conspiciuntur in rationibus aeternis; et sic in rebus visibilibus confundunt elementum contingentiae cum elemento necessitatis, quae duo elementa *realiter* distincta sunt in huiusmodi rebus, licet *inseparabiliter* copulentur in singulari subsistente. Sic et non aliter iuxta doctrinam Aristotelis et S. Thomae salvari potest dignitas scientiae nostrae contra Sensistas et Empiricos, et obiectiva realitas ac veritas nostrarum cognitionum contra Rationalistas et Idealistas.

QUAESTIO V.

Doctrina peripatetica de origine idearum vindicatur.

CONTINUATIO RERUM. Expositis et refutatis falsis philosophorum placitis de origine cognitionis nostrae intellectivae, viam paravimus ad doctrinam peripatetico-scholasticam tradendam, quae unice veram scientificamque propositi problematis solutionem exhibet, quaeque Empiricorum et Rationalistarum utrinque incommoda vitat. Si quidem cum philosophi contra quos superius pugnavimus, essentiam hominis eiusque intellectivam cognitionem arbitrato suo, non naturae ductu explicare aggressi sint, in oppositos, ut vidimus, prolapsi sunt errores, docentes, intellectum nostrum ad intellectionem determinari a causis vel omnino extrinsecis, vel omnino intrinsecis. Contra ea Aristoteles naturam hominis non effingens ad arbitrium, sed attente observans per mediam incedit viam, et docet, nostram intellectionem incipere a causa extrinseca, nempe a rebus per sensum apprehensis, et perfici a causa intrinseca, idest a virtute activa nostri intellectus. Sic specifica operatio hominis cum eius natura ac composita essentia adamussim concordat; et in intellectione non secus ac in natura proportionaliter duae res dissociabiles iunguntur et coniurant amice, videlicet causa materialis et causa spiritalis. Quod sic brevi formula expressum fuit ab Aquinate nostro: « Operatio proportionatur virtuti et essentiae: intellectivum autem hominis est in sensitivo; et ideo propria operatio eius est intelligere intelligibilia in phantasmatibus » (1).

Cum autem intelligibilia in phantasmatibus sint tantum intelligibilia in potentia et non in actu; consequenter Philosophus, praeter intellectum quo formaliter intelligimus, qui dicitur *intellectus possibilis*, posuit in parte intellectiva hominis virtutem quamdam activam, quam nominavit lumen intellectuale vel *intellectum agentem* (2). Elegantem Stagiritae doctrinam de intellectu agente, quam poliores Scholastici ultro amplexati sunt, sic dilucide perstringit S. Thomas: « Cum mens nostra comparatur ad res sensibiles, quae sunt extra animam, invenitur se habere ad eas in duplici habitudine. Uno modo ut actus ad potentiam, in quantum scilicet res, quae sunt extra animam, sunt intelligibiles in potentia. Ipsa vero mens est intelligibilis in actu, et secundum hoc ponitur in ea *intellectus agens*, qui faciat intelligibilia actu. Alio modo ut potentia ad actum; prout scilicet in mente no-

(1) *De memor. et remin.* lect. I.(2) Cf. S. THOM. *De Anima*, lib. III, lect. 10.

stra formae rerum determinatae, sunt in potentia tantum, quae in rebus extra animam sunt in actu; et secundum hoc ponitur in nostra anima *intellectus possibilis*, cuius est recipere formas a sensibilibus abstractas, factas intelligibiles actu per lumen intellectus agentis » (1).

Formula doctrinae peripateticae. Quae ab Aristotele primum, et subinde a politioribus Scholasticis tradita sunt de origine cognitionis nostrae intellectivae, sic possunt summam et sub uno conspectu proponi. Cognitionis nostrae intellectivae incipit a sensibus, qui non movent ac determinant intellectum ut causa principalis, sed potius ut causa secundaria et instrumentalis, quae praebet causae principali, id est virtuti activae eiusdem intellectus materiam obiecti. Ad propositam doctrinam suadendam et illustrandam nostrum erit utriusque causae tum instrumentalis et quodammodo materialis, tum principalis et quodammodo formalis necessitatem demonstrare, et propriam cuiusque operationem seu causalitatem explicare. Ut hoc clarius a nobis praestari possit, quaedam praemittemus de cognitione intellectiva generatim inspecta, et deinde, procedendo a faciliore ad difficiliora, propositum problema per partes illustrare conabimur.

ARTICULUS I.

DE NATURA INTELECTIONIS ET DE VERBO MENTALI.

RES TRACTANDA PROPONITUR. Ut a nobis rite ex doctrina peripatetica assignari possint causae, quae in praesenti statu unionis animae cum corpore determinant intellectum nostrum ad intelligendum, necessarium omnino ducimus in antecessum explanare, quatenam sit natura operationis cognoscitivae, et in quo haec actio a ceteris distinguatur. Etenim si natura cognitionis eiusque propria constitutiva ignoratur, impossibile profecto erit, assignare veras et proportionatas causas determinantes intellectum nostrum, qui creatus est in pura potentia ad suum proprium obiectum cognoscendum. Sic quaestio de origine idearum vel inexplorata, vel perperam soluta maneret.

Cognitio fit per assimilationem cognoscentis ad cognitum. Cognitionem fieri per assimilationem cognoscentis ad rem cognitam dicitur a Suarezio esse dogma et principium in Philosophia et in Theologia communi consensu receptum, et ab ipsa experientia mutuum (2). Cum autem principium hoc sit veluti fundamentum, cui superstruitur tota doctrina de origine et natura cognitionis nostrae intellectivae, paulo

(1) *QQ. DD. De ver. q. 10, a. 6; cf. etiam QQ. DD. De Anima, a. 4.*
 (2) Cf. SUAREZ, *De Angelis*, lib. II, cap. III, n. 7.

latius eius vis ac veritas, ductu Angelici Doctoris, tum explicando, tum admonendo, tum demonstrando in aperto ponenda est. Quare cognitio, si eius natura attente cogitateque inspicatur, est vitalis expressio, repraesentatio, imago alicuius rei, quae dicitur obiectum eius. Ut autem haec actio repraesentativa rerum in intellectu adesse possit, intellectus debet quodammodo coniungi cum re cognita. Uti enim scite loquitur S. Augustinus: « Liquido tenendum est, quod omnis res, quamcumque cognoscimus, congenerat in nobis notitiam sui. Ab utroque enim notitia paritur, a cognoscente et cognito. Itaque mens cum seipsam cognoscit, sola parens est notitiae suae; et cognitum enim et cognitor ipsa est » (1).

Cum autem cognitio fiat in intellectu, necesse est, ut cognitum aliquo modo sit in cognoscente, ut ex utriusque iunctione oriri possit cognitio. Iam vero res non potest esse in intellectu per suam formam naturalem. Ergo in ipso reperietur per similitudinem, seu per aliquam speciem sui vicariam. Haec species, quae intellectum informat, et cum eo efficit *unum principium* completum operationis cognoscitivae, assimilat intellectum rebus intentionaliter et non physice; et quoniam intellectus specie rei actuatus vel formatus cognitionem generat, merito infertur, cognitionem fieri per assimilationem cognoscentis ad cognitum. Ad rem nostram ita disserit S. Thomas: « Unum constituitur ex intellectu et specie, quae est principium actionis suae, et huius est agere: unde species haec est prima, qua agitur, non autem ad quam: non enim intellectus noster inspiciens hanc speciem tamquam exemplar sibi simile, aliquid facit quasi verbum eius. Sic enim non fieret unum ex intellectu et specie, cum intellectus non intelligat nisi factus unum aliquid cum specie, sed in ipsa specie formatus agit aliquo sui » (2). Hoc pacto intelligitur dictum illud Aristotelis ab Aquinate saepissime usurpatum: *Intellectus in actu est ipsum intelligibile in actu*; vel paulo secus: *Intellectus in actu et intelligibile in actu sunt unum* (3).

Doctor Angelicus totus est in hac doctrina explicanda; quandoque enim argumentatur ex ipsa natura actionis, inquires: « Actio sensus et intellectus non est sicut actio progrediens in materiam exteriorem, sed sicut actio consistens in ipso agente ut perfectio eius; et ideo oportet quod intelligens, secundum quod intelligit, sit actu. Non enim oportet quod intelligendo intelligens sit ut agens, intellectum ut passum; sed intelligens et intellectum, prout ex eis est effectum unum quid, quod est intellectus in actu, sunt unum principium huius actus quod est intelligere; et dico ex eis effici *unum quid*, in quantum intel-

(1) *De Trin.*, lib. IX, cap. XII.

(2) *Opusc. De natura verbi intellectus.*

(3) Cf. S. THOM. *Contra gent.* lib. II, cap. LV.

lectum coniungitur intelligenti sive per essentiam suam sive per similitudinem » (1). Quandoque arguit ex ipsa natura entis cognoscitivi, sic disserens: « Forma in his, quae cognitionem participant, alio modo invenitur, quam in his, quae cognitione carent. In his, quae cognitione carent, invenitur forma tantummodo ad unum esse proprium determinans unumquodque, quod etiam naturale uniuscuiusque est... In habentibus autem cognitionem, sic determinatur unumquodque ad proprium esse naturale per formam naturalem, quod tamen est receptivum specierum aliarum rerum, sicut sensus recipit species omnium sensibilium, et intellectus omnium intelligibilium. Et sic anima hominis fit omnia quodammodo secundum sensum et intellectum, in quo cognitionem habentia ad Dei similitudinem quodammodo appropinquant » (2).

Error Platonis et recentiorum philosophorum. Doctrina nuper exposita, quam Aristoteles tradidit, et S. Thomas crebro usurpat, explanat, et illustrat, e diametro opposita est falsae sententiae Platonis decernentis, intelligere fieri per contactum intellectus ad rem intelligibilem, omniumque illorum philosophorum, qui speciem intelligibilem ab intellectu removentes, Platonis opinionem sub aliis verbis revocaverunt; nam posuerunt speciem intelligibilem seu ideam distinctam ab intellectu in actu; quod idem est ac ideam seu speciem destruere, et eam convertere in rem intellectam, uti faciunt Ontologi et Rosminiani. Contra si forma intellectus in intelligendo seu species ac similitudo rei facit unum cum intellectu, nempe constituit intellectum in actu, evidens est, cognitionem, non fieri per contactum intellectus ad rem intelligibilem, uti Plato dicebat; sed per assimilationem cognoscentis ad cognitum, uti docuit Aristoteles; nam omne agens agit secundum quod est actu, et agit sibi simile.

Ex hac verissima doctrina rite deducit S. Thomas, substantias separatas egere specie intelligibili ad alias cognoscendas, unamque non cognosci ab alia per essentiam, sed per similitudinem. Siquidem cum intellectus et forma illum actuans et determinans ad intelligendum sint unum quid compositum ex potentia et actu, minime potest aliqua substantia separata efficere unum cum intellectu alterius (3). Ex eadem doctrina assignari quoque potest ratio, cur in visione beatifica neque detur species intelligibilis creata, neque dari ullo modo possit, quemadmodum docet S. Thomas (4).

(1) QQ. DD. De ver. q. 8, a. 6.

(2) I p. q. 103, a. 3; cf. I p. q. 14, a. 1, et QQ. DD. De ver. q. 2, a. 2.

(3) Cf. S. THOM. Cont. gent. lib. II, cap. XCVIII, ubi natura cognitionis explicatur.

(4) Cf. S. THOM. QQ. DD. De ver. q. 10, a. 11. Quoad possibilitatem speciei intelligibilis creatae in visione beatifica quidam auctores immerito dissentiant a S. Thoma, inter quos numerandus est TOLETUS, Com. in I p. q. 12, a. 2.

Cognitum est in cognoscente ad modum cognoscentis. Principium hoc non est nisi cognoscitur prioris: idest si cognitio fit per assimilationem, cognitum est in cognoscente ad modum cognoscentis. Ut hoc intelligatur, reputandum animo est, cognitum esse in cognoscente per speciem vitaliter receptam in intellectu, quae cum ipso facit unum, idest intellectum actuatum. Iam vero species haec considerari potest secundum esse quod habet in intellectu, vel secundum quod est repraesentativa rei exterioris; et cum sub priori respectu acuet intellectum et illum faciat actu cognoscere, rite consequitur, cognitum, quod per speciem est in intellectu, esse in cognoscente ad modum cognoscentis; nam species sequitur naturam ac modum intellectus ex cuius potentia educitur.

Huiusmodi doctrina sic perbelle illustratur a S. Thoma: « Omnis cognitio est secundum aliquam formam, quae est in cognoscente principium cognitionis. Forma huiusmodi considerari potest dupliciter: uno modo secundum esse, quod habet in cognoscente; alio modo secundum respectum, quem habet ad rem, cuius est similitudo. Secundum quidem primum respectum determinat cognitionem ad aliquod cognoscibile determinatum. Et ideo modus cognoscendi rem aliquam est secundum conditionem cognoscentis, in quo forma recipitur secundum modum eius. Non enim oportet, ut res cognita sit secundum modum cognoscentis, vel secundum modum illum, quo forma, quae est cognoscendi principium, habet esse in cognoscente » (1).

Ex praedictis deduces: 1) cognitum quandoque esse substantiam extra intellectum, et in cognoscente reperiri ad modum accidentis, quia species per quam sistitur in creato intellectu est accidens: 2) cognitum quandoque esse substantiam materialiter subsistentem extra intellectum, in intellectu vero subsistere immaterialiter, quia species per quam habet esse in intellectu est spiritualis. Hinc clarius evidentiisque innotescit, quid in doctrina Aristotelis et Scholasticorum intelligendum sit, quando affirmant, intellectum esse unum idemque cum re intellecta. Non enim censendum est, uti post Parmenidem aliosque Pantheistas opinatus est Heghelius, utrumque fieri realiter et physice unum; sed quod intellectus, intelligendo, fit unum intentionaliter cum re intellecta, quatenus fit unum cum specie, quae similis est formae existenti in rebus extra intellectum. Audiatur S. Bonaventura, qui sic accurate rem explicat: « Quando dicitur, quod ad actum intelligendi requiritur, quod ex intellectu et intelligentia fiat unum, hoc intelligitur quantum ad speciem, quae unitur intellectui, non quantum ad ipsum obiectum extrinsecum: illa autem species, quae unitur intellectui, habet comparisonem ad intellectum, in quo

(1) QQ. DD. De ver. q. 10, a. 4.

est, et ad obiectum, ad quod est, et quod repraesentat » (1). Hoc Doctoris Seraphici illustre testimonium ostendit, immensum vigere discrimen inter sententiam Aristotelis de identitate intellectus et intelligibilis, et absurdum perniciosumque errorem Plotini Neoplatonici, recentiorumque Pantheistarum Germanorum.

Ad veritatem cognitionis non requiritur ut res sit in se eodem modo ac est in intellectu. Hoc pronuntiatum non est nisi evolutio et explicatio prioris, ex quo immediate concluditur. Sicut enim, ex eo quod cognitio fiat per assimilationem cognoscentis ad cognitum, rite efficitur, cognitum esse in cognoscente ad modum cognoscentis; sic pariter, ex eo quod cognitum sit in cognoscente ad modum cognoscentis, evidenter infertur, modum rei cognitae in se spectatae differre a modo cognoscendi rem seu a modo, quem res habet in intellectu. Siquidem si cognitum est in cognoscente ad modum cognoscentis, modus cognoscendi rem est iuxta naturam cognoscentis. Iam vero res intellecta ut plurimum habet naturam diversam a natura et modo essendi principii cognoscentis. Ergo ad veritatem cognitionis non requiritur, ut res sit in se eodem modo ac est in intellectu. Sic quando intellectus cognoscit materialia, res quae in se subsistit materialiter, invenitur immaterialiter in intellectu. Ex adverso cum intellectus noster cognoscit Deum, res cognita quae in se subsistit modo infinito et perfectissimo, in nostro intellectu reperitur modo finito et imperfecto.

Hanc doctrinam sic clare complexus est Doctor Angelicus: « Intellectus etsi intelligat res per hoc quod similis est eis quantum ad speciem intelligibilem, per quam fit in actu; non tamen oportet, quod modo illo sit species illa in intellectu, quo in re intellecta. Nam omne quod est in aliquo, est per modum eius, in quo est. Et ideo ex natura intellectus, quae est alia a natura rei intellectae, necessarium est, quod alius sit modus intelligendi, quo intellectus intelligit, et alius sit modus essendi, quo res existit. Licet enim in re esse oporteat, quod intellectus intelligit; non tamen eodem modo. Unde quamvis intellectus intelligat mathematica, non cointelligendo sensibilia, et universalia praeter particularia; non tamen oportet, quod mathematica sint praeter sensibilia, et universalia praeter singularia » (2). Tota argumentandi ratio S. Doctoris sic potest paucis concludi. Modus rei in suo esse dependet a natura obiecti cognitionis; modus vero cognoscendi dependet a natura subiecti intelligentis. Atqui subiectum et obiectum possunt esse naturae in infinitum diversae. Ergo alius est modus rei in suo esse, et alius est modus cognoscendi rem. Unde si modus cognoscendi est perfectior quam modus essendi obiecti, res

(1) 2 *Sent. Dist. 18, a. 2, q. 1.*

(2) *Metaph. lib. I, lect. 10, et adhuc uberior, De Anima, lib. II, lect. 12.*

est perfectius in cognoscente, quam subsistit in se: contra si modus cognoscendi est imperfectior re cognita, res est perfectius in se, quam in cognoscente.

Ex opposita doctrina exorti sunt multiplices et inter se discrepantes errores; cum non raro contingat, ut ex eodem-falso pravocato principio per diversas verasque propositiones minores, quae sumuntur, rite inferantur errores e regione inter se oppositi. Sic Plato, Parmenides, Heraclitus, Empedocles, Sensistae, recentes Pantheistae, Ontologi, Rosminiani, et demum Transcendentales, qui omnes concordantes sunt in asserendo falso illo principio, quod nempe obiecta cognitionis eodem modo sint in cognoscente ac in seipsis, philosophiam omnem oppositis multiplicibusque erroribus pervaserunt ac contaminarunt.

Etenim, ut aliquos carptim inuamur, Heraclitus subsumebat: Omnia corpora sunt in seipsis materialiter, mutabiliter, et in perpetuo quodam fluxu. Ergo eodem pacto sunt in cognoscente. Sed ad scientiam requiritur, ut obiectum sit in cognoscente immutabiliter, ita ut certo constet, rem non posse aliter se habere. Ergo non datur scientia (1).

Empedocles subsumebat: Anima cognoscit corpora, quae constant ex quatuor elementis. Ergo anima in se habet quatuor elementa ex quibus componitur; nam simile simili cognoscitur (2).

Ex opposito subsumebat Plato: Obiecta habent in intellectu quodam esse universale, immateriale, necessarium, et immobile. Ergo praeter obiecta singularia et mutabilia dantur extra intellectum obiecta universalis et immutabilia, ideoque praeter homines singulares, qui nascuntur et occidunt, datur *per se homo* universalis, qui semper ac necessario est animal rationale, et non dependet a materia et a circumstantiis loci et temporis. Haec universalis vocavit ideas.

Subsumunt Transcendentales quibuscumque concinunt Rosminiani: In nostro intellectu datur idea entis universalissimi et maxime indeterminati, quod de omnibus praedicatur. Ergo subsistit extra intellectum aliquod ens universalissimum, indeterminatum, quod evoluitur et determinationes accipit in Deo, et in omnibus aliis rebus, tamquam in termino infinito et in terminis finitis; et quoniam ens illud prout est in nostro intellectu complectitur ordinem idealem et realem, quia de utroque praedicari potest, sic datur extra intellectum aliquid, in quo ordo realis et idealis identificantur.

Subsumunt demum Ontologi: In ordine ontologico extra intellectum prius est Deus, et deinde re creatae. Ergo in nostro intellectu prius debet esse cognitio Dei, et postea cognitio creaturarum, ideoque Deus est primum cognitum.

(1) Cf. *ARIST. Metaph. lib. IV, text. 22.*

(2) Cf. *S. THOM. 1 p. q. 85, a. 2; De Anima, lib. I, lect. 12.*

Hi omnes errores, alique istis finitimi ex eodem falso principio promanant statuente, rem cognitam esse eodem modo in cognoscente ac in seipsa. Quare S. Thomas ad philosophiam a tot erroribus liberandam, oppositam veritatem saepissime inculcat et diversimode evolvit praesertim contra Platonem. Testimoniis proxime citatis placet hoc aliud addere: « Omnis cognitio est secundum aliquam formam, quae est in cognoscente principium cognitionis. Forma autem huiusmodi potest considerari dupliciter: uno modo secundum esse, quod habet in cognoscente: alio modo secundum respectum, quem habet ad rem cuius est similitudo. Secundum primum respectum facit cognoscentem actu cognoscere. Sed secundum alterum respectum determinat cognitionem ad aliquid cognoscibile. Et ideo modus cognoscendi rem aliquam est secundum conditionem cognoscentis, in quo forma recipitur secundum modum eius. Non autem oportet quod res cognita sit secundum modum cognoscentis, vel secundum modum illius, quo forma, quae est cognoscendi principium, esse habet in cognoscente » (1).

SCHOLION. De verbo mentali. Ad melius pleniusque explicandam naturam cognitionis nostrae intellectivae praestat pauca saltem attingere de verbo, quod intellectus noster intelligendo in seipso format, quodque dicitur verbum mentale, ut discernatur a verbo orali, quod est signum exterius manifestans verbum mentis seu cordis. Licet ergo appellatio haec *verbi* ab exteriori voce, tamquam a re notiori, deducta sit, et adhibita ad significandam interiorem mentis locutionem; tamen denominatio verbi primario attribuitur conceptui interno mentis, et secundario voci exteriori, quae est significativa verbi interioris. Si quidem duo quae sunt de ratione verbi; nimirum 1) ut sit ab intelligente; 2) ut rem ab ipso intellectam significet et dicat, perfectissime reperiantur in verbo mentali, et nonnisi per ordinem ad ipsum competunt verbo orali. Audi S. Thomam: « Manifestus et communis in nobis dicitur verbum, quod voce profertur; quod quidem ab interiori procedit quantum ad duo, quae in verbo exteriori inventiuntur. scilicet vox ipsa, et significatio vocis. Vox enim significat intellectus conceptum; et iterum vox ex significatione vel imaginatione procedit. Vox autem quae non est significativa, verbum dici non potest. Ex hoc ergo dicitur verbum vox exterior, quia significat interiorem mentis conceptum. Sic igitur primo et principaliter interioris mentis conceptus verbum dicitur; secundario vero ipsa vox interioris conceptus significativa » (2).

(1) QQ. DD. De var. q. 10, a. 4.

(2) I p. q. 34, a. 1.

De variis huius vocis acceptionibus eleganter more suo disserit S. Augustinus distinguens *verbum cordis*, quod mente concipitur, *verbum oris*, quod aure percipitur, *verbum nutus*, quod oculo cognoscitur, et demum *verbum scriptum*, quod in charta legitur. En eius verba: « Formata cogitatio ab ea re quam scimus, verbum est quod in corde dicimus: quod nec graecum est nec latinum nec linguae alicuius alterius; sed cum id opus est in eorum quibus loquimur perferre notitiam, aliquod signum, quo significetur, assumitur. Et plerumque sonus, aliquando etiam nutus; ille auribus, ille oculis exhibetur, ut per signa corporalia etiam corporis sensibus verbum, quod mente gerimus, innotescat... Sed haec atque huiusmodi signa corporalia sive auribus sive oculis, praesentibus quibus loquimur exhibemus: inventae sunt autem litterae per quas possemus et cum absentibus colloqui: sed ista signa sunt vocum, cum ipsae voces in sermone nostro, earum quas cogitamus signa sint rerum... Verbum quod foris sonat, signum est verbi quod intus lucet, cui magis verbi competit nomen. Nam illud quod profertur carnis ore, vox verbi est: verbumque et ipsum dicitur propter illud a quo, ut foris appareat, assumptum est » (1).

Quid verbum mentale? Verbum mentis quod significatur verbo oris definiiri solet: *Intentionalis similitudo vel imago rei intellectae per mentem genita*. Secundum rem et veritatem identificatur cum idea in actu secundo, cum specie expressa, cum conceptu; ratione tamen ab ipsis distinguitur; nam verbum formaliter dicit ordinem tum ad rem intellectam, tum ad principium intelligens; alia ex adverso in suo conceptu formali non dicunt habitudinem nisi ad obiectum. Uti enim notat Aquinas: « Duo possumus de verbo accipere, scilicet quod verbum est semper aliquid procedens ab intellectu et in intellectu existens; et quod verbum est ratio et similitudo rei intellectae » (2). Quam ad rem conceptus mentalis in creaturis promiscue dici solet vel idea vel verbum; sed in Deo vocatur dumtaxat Verbum. Cum enim Verbum in divinis sit subsistens et dicatur personaliter, cumque haec personalitas non habeatur, nisi vi oppositionis relativae ad suum Principium, ad hanc relationem significandam, adhibetur vox *verbum*, non *idea*, quae ipsam non exprimeret.

Definitio evolvitur. In operatione intellectus aliquam rem intelligentis quatuor considerari possunt; nimirum res quae intelligitur; species intelligibilis qua intellectus determinatur ad intelligendum; ipsum intelligere seu intellectio; et conceptio intellectus, quae dicitur verbum. Iam vero conceptio intellectus a tribus primis distinguitur, idest a re intellecta, quae quandoque est extra intellectum; a specie intelligibili, quae est principium intellectionis; et demum ab actione

(1) De Trin. lib. XV, cap. X-XI, n. 19-20.

(2) Opusc. De differentia verbi divini et humani.

intellectus; quia conceptio praedicta est terminus actionis, et aliquid per ipsam constitutum seu formatum, quod procedit ab intellectu actuato, et in ipso manet, nam operatio intellectus est immanens. Ergo conceptio intellectus seu verbum est id quod ab actione intellectiva in intellectu producitur seu formatur ad rerum cognitionem habendam, seu ad res exprimendas vitaliter et intentionaliter in seipso. Cum autem cognitio fiat per assimilationem cognoscentis ad cognitum, patet, verbum seu conceptionem, quam intellectus in se, intelligendo, format, esse imaginem seu similitudinem rei cognitae (1).

Quare verbum est terminus intellectionis, quatenus intellectio sumitur ut *actio*, non ut *cognitio*; et sic distinguitur terminus subjectivus et intrinsecus a termino obiectivo et extrinsecus, nempe ab obiecto cognito, quod per verbum exprimitur. Siquidem actus intelligendi potest considerari vel ut *effectio* vel ut *cognitio*; ut effectio terminatur ad verbum; ut cognitio terminatur ad rem, cuius verbum est similitudo. Hoc illustrari potest exemplo ducto a verbo oris, quod manifestat verbum cordis; nam prolatio vocis seu exterior locutio quatenus est *actio* terminatur ad sonum; quatenus est significatio terminatur ad conceptionem et ad rem per sonum expressam. Exinde intelligitur, cur verbum dicatur tum posterius intellectione, quia per actionem intellectus formatur; tum prius intellectione, quia obiectum in verbo intelligitur; idest formatio verbi prioritate naturae et non temporis distinguitur ab intellectione obiecti in ipso.

En quomodo rem evolvit Aquinas: « Prius natura est intellectus informatus specie, quae est principium sufficiens intelligendi, quam gignatur verbum; et ideo intelligere in radice prius est verbo, et verbum est terminus actionis intellectus. Sed quia obiectum non habetur nisi in verbo; obiectum autem prius est, quam quaelibet actio ad ipsum terminata; ideo verbum prius est quam intelligere » (2). Paucis. Intellectus actuatus specie intelligibili per operationem intellectivam gignit in se verbum, quod est similitudo rei intellectum informans, in qua intellectus cognoscit obiectum, et ideo formatio verbi, quae consequitur operationem intellectus, natura antecedit cognitionem obiecti; quia verbum exoritur ab intellectu, in quo manet, et repraesentat rem, cuius est similitudo. Scite ergo verbum a S. Thoma dicitur speculum, in quo res cernitur, sed non excedens id quod in eo cernitur (3).

Intellectus intelligendo format verbum. Siquidem actio intellectiva, quae immanens est, debet aliquid producere, quod in ipso

(1) Cf. S. THOM. *QQ. DD. De pot. q. 8, a. 1*, ubi profunde disserit et subtilem analysim instituit de cognitione intellectiva.

(2) *Opusc. De natura verbi intellectus, versus finem.*

(3) Cf. S. THOM. loc. cit.

intellectu remaneat; nam quaelibet actio habet terminum, et actio immanens habet terminum in ipso agente. Iam vero huiusmodi terminus ab intellectu productus per actionem assimilatricem cognoscentis ad cognitum, debet esse expressio et similitudo quidditatis, quae imago a nobis dicitur verbum. Ergo intellectus intelligendo format et generat verbum. Rem sic expressit S. Thomas: « Quicumque intelligit, ex hoc ipso quod intelligit, procedit aliquid intra ipsum, quod est conceptio rei intellectae, ex vi intellectiva proveniens, et ex eius notitia procedens. Quam quidem conceptionem vox significat, et dicitur *verbum cordis*, significatum *verbo oris* » (1).

Cum vero operatio intellectus nostri sit duplex, nempe simplex apprehensio et compositio vel divisio; sic per utramque operationem formatur verbum. Quod sic traditum fuit a S. Thoma: « Illud proprie dicitur verbum interius, quod intelligens intelligendo format. Intellectus autem duo format secundum duas eius operationes; nam secundum operationem suam, quae dicitur indivisibilem intelligentia format definitionem: secundum autem operationem qua composit et dividit, format enuntiationem » (2).

Verbum non est id quod, sed id in quo res intelligitur. Haec veritas, quae magni momenti est ad hoc ut in tuto ponatur obiectiva realitas nostrarum cognitionum, et salvetur scientia nostra, quae est de rebus, et non de conceptibus, proportionaliter probatur iisdem argumentis, quibus constat, speciem intelligibilem non esse signum obiectivum, sed formale; et confirmatur ex evidentibus incommodis oppositae sententiae (3). Verbum quippe formatum in intellectu ut imago et repraesentatio obiecti seu rei cognitae facit unum cum intellectu; et ideo directe dicit non seipsum, sed obiectum cuius est expressio. Iam vero id quod primo et directe dicitur in interiori locutione, est id quod primo et directe intelligitur. Ergo verbum non est id quod, sed id in quo obiectum cognoscitur. Sic innotescit, cur intellectus noster melius cognoscat naturas rerum, quam naturam verbi; quia obiectum intellectus nostri est quidditas rerum, non verbum. Audi S. Thomam: « Obiectum intellectus est ipsa rei essentia, quamvis essentiam rei cognoscat per eius similitudinem, sicut medium cognoscendi, non sicut per obiectum cognitum, in quod primo fertur eius visio » (4).

In cognitione sensitiva non formatur verbum. Ratio assignatur a S. Thoma, qui postquam ex S. Augustino docuerit, phantasma Carthaginis esse verbum Carthaginis, sic prosequitur: « In verbis quae

(1) I p. q. 27, a. 1.

(2) *Opusc. De differentia verbi divini et humani.*

(3) Cf. S. THOM. I p. q. 85, a. 2.

(4) *QQ. DD. De ver. q. 10, a. 4 ad 1.*

in imaginativa fiunt, non est ratio verbi expressa. Aliud namque est in ea, unde similitudo exprimitur, et aliud in quo terminatur: exprimitur quidem a sensu, et terminatur in ipsa phantasia, cum phantasia sit: *Motus factus a sensu secundum actum*. Sed supra intellectum nihil est, in quo aliquid ab ipso exprimitur; et ideo non est aliud quod exprimit ab eo in quo exprimitur » (1).

Verbum Dei et verbum nostrum conferuntur. Antequam huic materiae finem imponamus placet ex S. Thoma in medium afferre et breviter declarare tres differentias, quae potissimum intercedunt inter Verbum Dei et verbum hominis (2).

Prima ergo differentia in eo consistit, quod verbum nostrum est prius formabile quam formatum; nam nos plerumque ratiocinando intelligimus et quamdiu intellectus ratiocinando discurret, huc illic iactatur; neque formatio verbi perfecta est, nisi cum ipsam rationem rei perfecte concepit; tunc enim habet rationem verbi. Exinde est quod in anima nostra invenitur cogitatio, seu discursus inquisitionis, et consequenter verbum nostrum est prius in potentia et subinde in actu. Verbum autem Dei est semper in actu, ideoque ipsi non competit nomen cogitationis (3).

Secunda differentia sita est in hoc, quod verbum nostrum est imperfectum, et ideo nos non possumus uno verbo exprimere omnia, quae sunt in anima; sed plura verba efformamus, ut divisim omnia exprimere possimus. Verbum Dei ex adverso est infinite perfectum; nam cum Deus seipsum et cetera omnia unico actu per suam essentiam intelligat, unicum Verbum divinum est expressivum omnium.

Tertia differentia viget in eo quod verbum nostrum non est eiusdem naturae ac nos; nam ratio intellectiva, quam intellectus noster de aliqua re format, habet esse in anima intelligibili tantum; intelligere autem animae non est idem cum esse naturali animae, quia anima non est sua operatio, ideoque verbum quod anima nostra format, non est de essentia eius, sed ipsi accidit. Verbum divinum autem est eiusdem naturae ac Deus, et subsistens in divina natura; nam in Deo idem est intelligere et esse, ideoque verbum non est accidens, sed pertinens ad eius naturam: hinc est subsistens, cum sit Deus quidquid in Dei natura est (4).

(1) Opusc. De natura verbi intellectus, initio.

(2) Cf. S. THOM. Opusc. De differentia verbi divini et humani.

(3) Cf. S. THOM. 1 p. q. 34, a. 1 ad 2.

(4) Cf. S. THOM. 1 p. q. 34, a. 2 ad 1.

ARTICULUS II.

QUOMODO INTELLECTUS ACCIPIT COGNITIONEM A SENSIBUS
SEU DE CAUSA ADAEQUATA INTELLECTIVAE COGNITIONIS (1).

QUAESTIO DEFINITUR. In hac re duplex fuit philosophorum error e regione oppositus, qui iam explosus fuit a nobis. Quidam enim docuerunt, cognitionem nostram fieri omnino independentem a rebus, quas sensu tractamus; alii ex adverso tuiti sunt, res sensibus perceptas esse totalem causam, quae intellectum nostrum determinat ad intelligendum. Utraque opinio mancam et falsam exhibet problematis solutionem; nam prima ducit ad idealismum et ad subjectivismum; secunda intellectum confundit cum sensu; ambae veram rerum scientiam destruant. Quare ad vitanda utriusque oppositae sententiae incommoda Aristoteles mediam tenuit viam. Admisit enim, cognitionem nostram incipere a sensibus; sed una propugnavit, admittendam esse in anima virtutem quamdam activam, quam vocavit *intellectum agentem*, cuius munus est, representationes sensibiles in phantasia receptas elevare ad ordinem intelligibilitatis per abstractionem speciei intelligibilis a materia et a conditionibus individuantiis.

Doctrinam Philosophi sic enarrat S. Thomas: « Ad causandam intellectualem operationem, secundum Aristotelem, non sufficit sola impressio sensibilibus corporum, sed requiritur aliquid nobilius; quia agens est honorabilis patiente... Illud superius et nobilius agens, quod vocat *intellectum agentem*, facit phantasmata a sensibus accepta intelligibilia in actu, per modum abstractionis eiusdem. Secundum hoc ergo ex parte phantasmatum intellectualis operatio a sensu causatur. Sed quia phantasmata non sufficiunt immutare intellectum possibilem, sed oportet quod fiant intelligibilia actu per intellectum agentem; non potest dici quod sensibilis cognitio sit totalis et perfecta causa intellectualis cognitionis, sed magis quodammodo est *materia causae* » (2). Cum ergo ad explicandam genesis intellectionis nostrae requiratur actio intellectus agentis, qui simul cum phantasmate educat speciem intelligibilem de potentia intellectus formaliter intelligentis, sive *intellectus possibilis*, antequam doctrinam Aristotelis vindicemus, non erit abs re quasdam notiones definire et breviter enucleare.

Quid species intelligibilis? Nomine speciei intelligibilis apud Peripateticos significatur similitudo intentionalis obiecti, quae imprimi debet in intellectu possibili, ut constituatur principium proximum et completum

(1) De hac re cf. S. THOM. 1 p. q. 84, a. 6; QQ. DD. De ver. q. 10, a. 6.

(2) 1 p. q. 84, a. 6.

intellectionis. Species quippe intelligibilis, cum sit forma representativa, requiritur ad hoc ut vices gerat objecti, quod per se coniungi nequit potentiae intellectivae; ideoque *species vicaria* nuncupatur. Huiusmodi species, uti antea notavimus, considerari potest sub duplici respectu, nempe vel ut informat intellectum, vel ut representat quidditates rerum, quarum est imago. Sub priori respectu sequitur naturam intellectus, quocum *unum quid efficit*, idest intellectum in actu. Sub altero respectu exprimit res ab intellectu prorsus diversas.

Quid intellectus agens? (1) Aristoteles distinguit in parte intellectiva hominis duplicem potentiam, alteram activam, quae vocatur *intellectus agens*, et alteram passivam, quae dicitur *intellectus possibilis*; cum obiectum proprium intellectus humani, ut determinare possit potentiam nostram cognoscitivam, debeat prius immutari a virtute quadam activa, quae illud elevat ad ordinem intelligibilem. Quare intellectus agens definitur: *Virtus activa animae, quae abstrahit species intelligibiles a phantasmatis*. Munus ergo intellectus agentis non est formaliter intelligere, cum hoc pertineat ad intellectum possibilem; sed aliquid efficere, quod necessarium est ad actuandam potentiam formaliter intellectricem, ideoque iure dicitur potentia *efficienter* intellectrix. Licet ergo actio intellectus agentis sit diversa ab operatione intellectus possibilis, tamen intellectio est una, quia utraque ordinatur ad idem intelligere: « Duorum intellectuum, ait S. Thomas, scilicet possibilis et agentis sunt duae actiones. Nam actus intellectus possibilis est recipere intelligibilia; actio autem intellectus agentis est abstrahere intelligibilia. Nec tamen sequitur, quod sit duplex intelligere in homine; quia ad unum intelligere oportet, quod utraque istarum actionum concurrat » (2).

Quam ad rem intellectus agens vim suam supra phantasmata exercet, eaque facit intelligibilia in actu, idest habilia ad educendam speciem intelligibilem de potentia intellectus possibilis; et cum id operetur, quod lux corporea, quae reddit colores actu visibiles, sic appellari solet lux vel lumen. Hinc, iuxta S. Thomam, phantasmata: « Comparantur ad intellectum possibilem, ut colores ad visum; ad intellectum autem agentem, ut colores ad lumen » (3). Aristoteles ut vindicaret contra Platonem necessitatem intellectus agentis, duo haec principia statuit: nimirum 1) Obiectum proprium intellectus nostri est quidditas universalis. 2) Haec quidditas non habet esse in se, sed subsistit in singularibus sensibilibus, in quibus individuatur. Hinc ut possit intelligi, debet separari a sua individuatione, non quidem *realiter*, quod esset absurdum, et coincideret cum commento Platonis, sed *intentionaliter*,

(1) De hac re cf. S. THOM. 1 p. q. 79, a. 3; QQ. DD. De Anima, a. 4.

(2) QQ. DD. De Anima, a. 4 ad 8.

(3) 1 p. q. 54, a. 4.

idest per abstractionem (1). Doctrinam Philosophi sic illustrat Aquinas: « Non esset necesse ponere intellectum agentem, si universalis, quae sunt intelligibilia actu, per se subsisterent extra animam, sicut posuit Plato. Sed quia Aristoteles posuit, ea non subsistere nisi in sensibilibus, quae non sunt intelligibilia, necesse habuit, ponere aliquam virtutem, quae faceret, intelligibilia in potentia esse intelligibilia actu, abstrahendo species rerum a materia, et a conditionibus individuandis, et haec virtus vocatur *intellectus agens* » (2).

PROPOSITIO I.

Intellectus noster accipit cognitionem a rebus sensibilibus; ita tamen, ut sensata non sint causa adaequata et totalis, quae determinat intellectum.

Prob. 1.^a pars. Arg. 1.um ductum ab experientia, quod sic potest proponi. Experientia compertum est, nos nihil intelligere, nisi per conversionem ad phantasma, et dependenter ab ipso. Iam vero hoc factum foret inexplicabile, nisi sensus aliquo modo concurreret ad causandam cognitionem nostram intellectivam. Ergo cognitio intellectus nostri ortum ducit a sensibus. **Propositio maior a S. Thoma illustratur duplici indicio.** 1) Ex eo quod, impedito cerebro, cessat intellectio. 2) Ex eo quod, quando conatur aliquid intelligere, efformamus phantasmata, in quibus quasi inspicimus, quod volumus intelligere.

Confir. Ex eo quod, deficiente aliquo sensu, cessat omnino scientia respondentis sensibilibus tum in generali, tum in particulari. Iam vero etiam hoc factum non posset explicari, si intellectus non acciperet cognitionem a sensibus.

Arg. 2.um Si cognitio intellectiva esset omnino independents a perceptione sensibili, non daretur ratio sufficiens mirabilis unionis animae rationalis cum corpore. Atqui hoc affirmari nequit sine absurditate, quia omnia a Creatore ordinata sunt ad debitum finem. Ergo cognitio nostra intellectiva dependet a sensibus. Et re vera, ut propositio maior declararetur, unio cedere debet in bonum animae; nam materia est propter formam et non vicissim: unde anima per junctionem cum corpore completur in specie, et fit capax exercendi operationem intellectivam, quae est propria et specifica naturae humanae. Iam vero si intellectus non acciperet cognitionem a sensibus, propria hominis intellectio non dependeret ab unione animae cum corpore. Ergo sensus causant cognitionem in intellectu (3).

Prob. 2.^a pars. Arg. 1.um Facultates sensiles cognoscunt objecta concreta, singularia, mutabilia. Atqui intellectus debet determinari ad

(1) Cf. ARIST. De Anima, lib. III, text. 29 et seq.

(2) QQ. DD. De spir. creaturis, a. 9.

(3) De specifica hominis intellectione cf. S. THOM. 1 p. q. 83, a. 1.

percipiendum obiectum abstractum, universale, necessarium. Ergo nequit actuari seu constitui in actu primo proximo cognitionis per cognitionem sensibilem seu per phantasma; secus effectus qui est in ordine intelligibili esset praestantior causa, quae pertinet ad ordinem sensibilem. Contra agens inferioris naturae potest determinare patientis naturae superioris *per accidens*, nempe ut assumptum tamquam instrumentum ab aliquo principali agente. Ergo nisi species phantastica eleuetur ad ordinem intellectivum per aliquam virtutem superiorem, non poterit movere intellectum ad exprimendam suam intellectione quidditatem rei corporalis. Haec doctrina sic proponitur a S. Thoma: « Pro tanto dicitur cognitio mentis a sensu originem habere, non quod omne illud, quod mens cognoscit, sensus apprehendat; sed quia ex his quae sensus apprehendit, mens in aliqua ulteriora manuducatur, sicut etiam sensibilia intellecta manuducunt in intelligibilia divinorum » (1).

Exinde patet quinam sit legitimus sensus illius effati, quod usurpatur a quibusdam Scholasticis, nimirum: *Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu*. Hoc namque dictum est vel ad indicandum, cognitionem intellectivam sine phantasmate evolvi non posse, vel ad significandum, existisse prius in sensu vel per se vel per suum simile, omne id quod est in intellectu; minime vero denotat, intellectum apprehendere illud idem, quod percipit sensus. Audi S. Bonaventuram: « Nihil est in intellectu, quod prius non fuerit in sensu . . . verum est vel in se vel in suo simili; multa tamen fingit homo, quae numquam vidit; multa etiam, postquam vidit, cogitat » (2).

Arg. 2.um Intellectus humanus cum sit in potentia ad suam operationem intellectivam, debet determinari ab aliquo, quod est in actu. Iam vero res sensata seu species phantastica nullo modo dici potest in actu relate ad intellectionem, quippe quae est intelligibilis in potentia. Ergo obiectum apprehensum per facultatem sensilem nequit per se determinare intellectum ad intelligendum; nisi aliquid pugnant et sibi contrarium affirmare velimus, nempe relationem intellectus ad suum obiectum et determinativum, esse habitudinem potentiae ad potentiam, seu facultatis in potentia ad obiectum in potentia, quod est dictu cogitatuque prorsus impossibile. Siquidem corporeum et materiale, quod est potentia intelligibile, non potest imprimere in intellectu, qui est facultas spiritualis, et separata ab omni organo.

Confir. Ad confirmandas mox prolatas rationes ea omnia valent, quae a nobis disputata sunt contra Sensistas. Etenim si res sensibilibus sufficeret per se ad determinandum intellectum ad actum cognitionis, facultas intellectiva non differret quidquam a sensu. Facultas enim agit secundum quod est actu, et in facta hypothesis esset actu per

(1) QQ. DD. De ver. q. 10, a. 6 ad 2.

(2) 2 Sent. Dist. 24, p. 2, a. 11, q. 1.

phantasma seu per formam sensibilem; ideoque intellectus haudquam extendi posset ultra orbem ac confinia facultatis sensitivae: « Sensitiva cognitio, ait S. Thomas, non est tota causa intellectualis cognitionis, et ideo non est mirum, si intellectualis cognitio ultra sensitivam se extendit » (1).

PROPOSITIO II.

Ut intellectus noster actu intelligat, necessaria est species intelligibilis, ad cuius productionem adstruendus est intellectus agens, qui reddat phantasmata intelligibilia actu per abstractionem a materia, et a materialibus conditionibus, quae sunt principia individuationis (2).

Prob. 1.^a pars. Arg. 1.um Intellectus intelligendo format in se conceptum rei seu verbum, quod est vitalis expressio, et intentionalis similitudo obiecti, faciens unum cum intellectu; nam cognitio fit per assimilationem. Iam vero intellectus non posset generare verbum et cum ipso fieri unum, nisi esset informatus specie intelligibili. Ergo ad hoc ut intellectus actu intelligat, requiritur species intelligibilis. Siquidem, ut declaretur propositio minor, cum omne agens agat sibi simile, intellectus debet assimilari obiecto ut producere valeat illius similitudinem, quae necessaria est ex ipsa cognitionis natura: sed non potest assimilari realiter et physice: ergo fit similis intentionaliter, nempe per formam, quae pertinet ad ordinem intentionis et cognitionis, quaeque dicitur species intelligibilis.

Arg. 2.um Cum intellectus sit per se indeterminatus et in potentia ad quamlibet intellectionem, necesse est ut determinetur aliqua forma seu actu, ut apprehendat potius hanc essentiam quam aliam; nam omne agens agit secundum quod est actu. Sed haec forma non potest esse physica et naturalis. Ergo pertinere debet ad ordinem intentionalem. Hinc intelligitur quod tradit S. Thomas inquires: « Intellectum est perfectio intelligentis, non quidem secundum suam substantiam, sed secundum suam speciem, secundum quam est in intellectu, ut forma et perfectio eius » (3).

Prob. 2.^a pars. Intellectualis cognitio ex una parte accipitur a rebus sensibilibus; ex alia vero parte res sensibiles seu phantasmata per se non sufficiunt ad producendas species intelligibiles, quae debent intrinsecus actuare intellectum ad res intelligendas. Ergo admitenda est aliqua virtus, quae eleuet phantasmata ad hoc ut huic effectui praestando paria sint. Haec virtus vocatur intellectus agens, qui simul cum phantasmate operatur. Sic cognitio ita incipit a sensibus, ut

(1) 1 p. q. 84, a. 6 ad 3.

(2) Cf. S. THOM. QQ. DD. De Anima, a. 4.

(3) 1 p. q. 14, a. 5 ad 2; cf. etiam Contra gent. lib. I, cap. LIII.

sensus non sint totalis causa cognitionis. Ad rem nostram haec habet S. Thomas: «Nihil reducitur de potentia in actum, nisi per aliquod ens actu... Oportet igitur ponere aliquam virtutem ex parte intellectus, quae faciat intelligibilia in actu per abstractionem specierum a conditionibus materialibus, et haec est necessitas ponendi intellectum agentem » (1).

Prob. 3.^a pars, quae statuit, influxum intellectus agentis consistere in quadam abstractione. Siquidem cum obiectum proprium et directum intellectus nostri sit quidditas rerum materialium absolute considerata, ideoque universalis; necesse est ut species intelligibilis informans intellectum repraesentet aliquid universale. Iam vero res sensibiles prout relucunt in phantasmate, sunt aliquid singulare, mutabile, et materialibus conditionibus adstrictum. Ergo, ut recipi possint in intellectu possibili, denudari debent conditionibus individuantiis et appendiciis materiae. Hoc facit intellectus agens, quem propterea denominat S. Thomas vim abstractivam, inquam: «Oportet ponere intellectum agentem, qui faciat intelligibilia in actu, quae moveant intellectum possibilem; facit autem ea per abstractionem a materia et a materialibus conditionibus, quae sunt principia individuationis » (2).

Duplex abstractio. Ut rite intelligatur doctrina a nobis proxime propugnata, distinguendum est inter abstractionem, quae propria est intellectus agentis, et abstractionem quae pertinet ad intellectum possibilem. Prima enim fit per modum efficientiae; altera per modum considerationis. Prima respicit productionem seu effectiorem speciei intelligibilis, ideoque anterior est intellectuali conceptui; altera pertinet ad ipsum conceptum, quatenus exprimit rei quidditatem absolute, et praescindit a conditionibus individuantiis (3).

Recentibus quibusdam occurritur. Ex haecenus demonstratis patet, quid generatim respondendum sit recentibus illis auctoribus, qui negant necessitatem intellectus agentis abstrahentis species intelligibiles a phantasmatis; quia, ut ipsi decernunt, intellectus potest determinari ab ipsa sensatione prout est actus eiusdem subiecti, quod est simul sensitivum et intellectivum. Haec quippe philosophandi ratio causam adaequatam intellectionis minime assignat. Siquidem supposito quod quidditates rerum, quae a nobis intelliguntur, non subsistant in seipsis, uti commentus est Plato; sed esse habeant in singularibus corporeis, uti docet Aristoteles, ideoque sint solummodo intelligibiles in potentia, prout materialiter et sensibilibus subsistant; si in nostro intellectu negatur virtus activa, quae phantasmata reprae-

(1) 1 p. q. 79, a. 3.

(2) QQ. DD. De Anima, a. 4.

(3) De duplici abstractione cf. CAIET. in 1 p. q. 85, a. 1.

sentativa singularium elevet ad ordinem intelligibilitatis, cognitio intellectiva repetenda erit a sensatione et mentis consideratione supra sensata. Haec omnia vix verbo tenus differunt a fontibus idearum a Lockio assignatis, qui sensatione et reflexione continentur.

Intellectus enim cum sit in potentia ad intelligendum, nequit suam intellectionem exserere, nisi determinetur ab aliquo, quod in ordine intelligibili sit in actu. Iam vero res sensata minime dici potest in actu relate ad intellectum, cum sit intelligibilis in potentia. Ergo ipsa nequit determinare intellectum; secus intellectus dicendus esset referri ad suum proprium obiectum ut potentia ad potentiam, quod esset pugnantia loqui. Hoc evidenter apparebit, si animadvertamus, nudam sensationem referre rem singularem, materialem, contingentem. Res vero eiusmodi nequit determinare intellectum ad exprimentam rei quidditatem universalem, immaterialem, necessariam, cum agens inferioris naturae nequeat determinare patiens naturae superioris, nisi *per accidens*, idest assumptum ut instrumentum ab aliquo principali agente. Neque quidquam proficit, quod falso a Cartesianis praesupponitur, nempe sensationem esse operationem solius animae; nam, praeter quam quod hoc dogma penitus subvertit doctrinam de spiritualitate intellectus et animae rationalis, etiam in illa falsa hypothesis semper admittendum erit ab eo qui cum Sensistis castra coniungere nolit, sensum non cognoscere illud idem quod cognoscit intellectus, idest obiectum sensus esse diversum genere ab obiecto intellectus; et consequenter rem expressam per sensum non esse actum per se determinativum facultatis intellectivae.

SOLVUNTUR DIFFICULTATES.

Oppon. 1.º Facultates, quae radicanur in eadem essentia animae compatiuntur ad invicem, et sic phantasia movetur a sensu. Atqui intellectus et sensus radicanur in eadem essentia animae. Ergo sensata possunt movere intellectum ad intelligendum.

Resp. *Dist. mai.* Facultates radicate in eadem essentia animae compatiuntur ad invicem, si sunt eiusdem ordinis, *Conc.* Si illa quae debet moveri est ordinis superioris, *Neg. Contradist. min.* Intellectus et sensus radicanur in eadem essentia et pertinent ad eundem ordinem, *Neg.* Et pertinent ad diversum ordinem, *Conc.*

Explico. Difficultas haec, quae contra doctrinam peripateticam proponitur a Durando (1), cuius scrinia quidam recentes compilaverunt, plene et dilucide soluta manet ex iis, quae in omnibus suis operibus docet S. Thomas, nimirum phantasmata non esse causam totalem

(1) 1 Sent. Dist. 3, q. 5.

nostrae intellectionis, sed dumtaxat materiam, vel melius materiam causae. Sufficit haec eius verba recitare: « Ex parte phantasmatum intellectualis operatio a sensu causatur; sed quia phantasmata non sufficiunt immutare intellectum possibilem... non potest dici quod sensibilis cognitio sit totalis et perfecta causa intellectualis cognitionis, sed magis quodammodo est *materia causae* » (1). Mirabile est Durandum eiusque recentes admiratores non vidisse hunc rerum delectum tam perspicue ab Angelico Doctore declaratum: verum, quod est mirabilis, eadem difficultas et pene iisdem verbis invenitur proposita apud eundem S. Doctorem, qui ipsi sic occurrit: « Verum est, quod duae potentiae, quae sunt in ipsa substantia animae radicatae compatiuntur ad invicem... quantum ad hoc, quod una potentia ab alia movetur, sicut imaginatio a sensu. Et hoc quidem possibile est, quia formae imaginationis et sensus sunt eiusdem generis; utraque enim sunt individuales... Formae autem imaginationis in quantum sunt individuales non possunt causare formas intelligibiles cum sint universales » (2).

Oppon. 2.º Intellectus accipit cognitionem a sensibus. Atqui non acciperet cognitionem a sensibus, nisi a sensatione determinaretur ad actum. Ergo determinativum intellectus est sensatio.

Resp. Dist. mai. Intellectus accipit cognitionem a sensibus, tamquam a causa praebente materiam intellectionis, *Conc.* Tamquam a causa principali et totali, *Neg. Contradist. min.* Non acciperet a sensibus, si sensatio non concurreret ut causa principalis et totalis, *Neg.* Si nullo modo concurreret ad causandam intellectionem, *Conc.* Solutio patet ex explicatis, et ulterius patebit ex iis quae dicemus de propria causalitate phantasmatis et intellectus agentis in productione speciei intelligibilis.

Oppon. 3.º Intellectus possibilis, cum sit immaterialis, immaterialiter recipit in se similitudinem agentis, nam omne receptum est in recipiente ad modum recipientis. Atqui si ita est, non requiritur vis activa, quae abstrahat species intelligibiles a phantasmatis. Ergo.

Resp. Dist. mai. Intellectus possibilis recipit immaterialiter similitudinem agentis, si agens, quod potest ipsum immutare, actu praeesistit, *Conc.* Si praeesistit in potentia, *Neg. Contradist. min.*

Explico. Si agens, quod determinat potentiam alicuius patientis, actu existit, utique eius similitudo recipitur in passo ad modum patientis, idest iuxta diversam dispositionem recipientis. Iam vero intelligibile in actu, quod debet imprimere in intellectum possibilem et causare in eo similitudinem sui, non existit nisi in potentia in rebus visibilibus; nam quidditates et naturae earum, prout subsistunt in sin-

(1) I p. q. 84, a. 6.

(2) QQ. DD. De Anima, a. 4 ad 1.

gularibus corporeis, non sunt actu intelligibiles. Quare immaterialitas intellectus possibilis non sufficit ad hoc ut similitudo rerum materialium immaterialiter in ipso recipiatur; sed requiritur virtus activa ad ordinem immaterialem pertinens, quae per abstractionem reddat phantasmata intelligibilia in actu, ut elevata ad ordinem intelligibilem possint imprimere in intellectum possibilem, et de eius potentia educere speciem intelligibilem. Audi S. Thomam: « Supposito agente, bene contingit diversimode recipi eius similitudinem in diversis propter eorum dispositionem diversam. Sed si agens non praeesistit, nihil ad hoc faciet dispositio recipientis. Intelligibile autem in actu non est aliquid existens in rerum natura, quantum ad naturam rerum sensibilium, quae non subsistunt praeter materiam. Et ideo ad intelligendum non sufficeret immaterialitas intellectus possibilis, nisi adesset intellectus agens, qui faceret intelligibilia in actu per modum abstractionis » (1).

Oppon. 4.º Sicut se habet sensus ad sensibilia, ita se habet intellectus ad intelligibilia. Atqui ad recipiendam speciem sensibilem non requiritur sensus agens. Ergo neque ad recipiendam speciem intelligibilem necessarius est intellectus agens.

Resp. Dist. mai. Idest sicut sensus movetur a proprio sensibili, ita intellectus movetur a proprio intelligibili, *Conc.* Idest sicut sensibile est actu in rebus, quae apprehenduntur, ita intelligibile est actu in rebus a sensu apprehensis, *Neg. Conc. min. et Neg. cons.*

Explico. Res materiales habent eundem modum existendi in se ac in sensibus, quia in sensibus sunt individualiter, sicut sunt extra sensum, ideoque sunt sensibiles in actu et possunt imprimere in facultatem sensitivam, quae est organica. Contra ea naturae materiales habent diversum modum existendi in se, ac in intellectu; quia in intellectu existunt universaliter et immaterialiter, cum intellectus sit facultas separata ab organo; et ideo res prout sunt vel in se, vel in apprehensione sensitiva, sunt intelligibiles in potentia, et sic non possunt movere intellectum. Propositae difficultati sic paucis occurrit S. Thomas: « Sensibilia inveniuntur actu extra animam; et ideo non oportuit ponere sensum agentem. Et sic patet quod in parte nutritiva omnes potentiae sunt activae; in parte autem sensitiva omnes passivae; in parte vero intellectiva est aliquid activum et aliquid passivum » (2).

Oppon. 5.º Intellectus agens ponitur ad hoc ut illuminet phantasmata, et ea faciat intelligibilia in actu. Atqui phantasmata illuminantur a primo intelligibili, nempe a Deo. Ergo phantasmata sine actione intellectus agentis possunt movere intellectum possibilem.

(1) I p. q. 79, a. 3 ad 3; cf. QQ. DD. De Anima, a. 4 ad 3.

(2) I p. q. 79, a. 3 ad 1; cf. QQ. DD. De Anima, a. 4 ad 5.

Resp. Dist. mai. Intellectus illuminat phantasmata ut causa particularis et univoca, quae sibi assimilat effectum formaliter, *Conc.* Illuminat phantasmata ad modum causae universalis et aequivocae, *Neg.*

Explico. Sicut in omnibus rebus naturalibus et in causis proportionatis sunt propria principia activa in unoquoque genere, licet Deus sit causa agens prima et universalis; ita etiam requiritur proprium lumen intellectuale in homine, licet Deus sit prima lux omnes communiter illuminans; et sic dicitur: *signatum est super nos lumen vultus tui.*

Oppon. 6.º Repraesentatio formalis obiecti, quae sit in intellectu et non sit cognitio, nequit concipi. Atqui hoc admittendum foret, si daretur species intelligibilis. Ergo.

Resp. Dist. mai. Repraesentatio formalis obiecti genita per mentem, quae non sit cognitio, nequit concipi, *Conc.* Recepta in mente, *Subdist.* Nequit concipi, quod non sit cognitio in actu secundo, *Neg.* Quod non constituat intellectum in actu primo proximo cognitionis, ideoque quod non sit cognitio in actu primo, *Conc.*

Explico. In proposita difficultate latet aequivocatio. Nam cognitio sumi potest dupliciter, idest in actu primo et in actu secundo. In primo sensu importat facultatem actuam per formam, et factam principium completum productionis actus secundi: in secundo sensu denotat actum secundum seu conceptum mentalem ab intellectu generatum. Iam vero ut facultas constituatur in actu primo proximo cognitionis, requiritur unio cognoscentis cum obiecto cognito; quia ex cognoscente et cognito paritur cognitio. Cum autem actus primus nequeat esse inferioris naturae ac actus secundus, haec unio debet pertinere ad ordinem immaterialem; hinc fieri nequit per repraesentationes sensiles; sed ad eam habendam requiruntur species intelligibiles; eoque magis quod haec unio ponatur ad intrinsece actuandam potentiam intellectivam; quod nullatenus praestari potest a phantasmate, cum forma debeat esse in potentia, et quaelibet potentia habeat suum proportionatum actum, qui debet esse in eodem ordine cum potentia. In positione adversariorum potentia esset in ordine intellectivo, et actus seu phantasma in ordine sensitivo.

Oppon. 7.º Species intelligibilis, ut communiter ab eius assertoribus defenditur, est quaedam res distincta ab intellectu. Atqui si est res distincta ab intellectu, ipsa erit obiectum primo cognitum, et per eam cognitum cognoscentur res, quod est absurde dictum. Ergo.

Resp. Dist. mai. Species intelligibilis est distincta ab intellectu ut actus et forma a potentia et subiecto, quocum facit unum principium intellectionis, *Conc.* Est distincta ab intellectu actuato, *Subdist.* Si sermo est de distinctione adaequata, *Neg.* Si sermo est de distinctione inadaequata, *Conc.* et *Neg. cons.*

Explico. Cum ex specie et intellectu fiat unum, quod est compositum ex subiecto et proprio actu, minime dici potest, si accurate

loqui velimus, speciem esse rem distinctam ab intellectu ab ipsa actuato, nisi sermo sit de illa distinctione inadaequata, quae intercedit inter compositum ex subiecto et forma, et ipsam formam, quae est pars intrinsece constitutiva compositi. Cum autem species faciat unum cum intellectu in actu, ipsa non est id quod cognoscitur, sed id quo intellectus informatus cognoscit rem, cuius species est similitudo. Hoc diserte traditur et sapienter explicatur a S. Thoma, qui apposite demonstrat, speciem intelligibilem non esse primum cognitum a nobis. Hoc idem dici potest de specie expressa, nempe de verbo: « Verbum nostri intellectus, ait S. Thomas, est quidem extrinsecum ab esse ipsius intellectus; non tamen est extrinsecum ab ipso intelligere intellectus, cum ipsum intelligere compleri non possit sine verbo praedicto » (1).

Oppon. 8.º Intellectus agens ut quaelibet vis finita aget determinatione extrinseca ad agendum, nam nequit operari nisi praesente phantasmate. Atqui hoc determinans nequit assignari. Ergo.

Resp. Dist. mai. Intellectus agens debet determinari ad operandum ab aliquo extrinseco tamquam a materia actus, *Conc.* Tamquam a motore potentiae, *Neg. Contradist. min.* et *Neg. cons.*

Explico. Haec difficultas, quae proposita fuit a Genuensi, et ab aliis transcripta, confundit determinationem, quae requiritur ad operationem potentiae passivae, cum determinatione, quae necessaria est ut virtus activa operetur. Prima eget motore; secunda eget termino et materia. Quare intellectus agens ad praesentiam phantasmatum per se et natura sua in illud operatur, et hoc est proprium cuiuslibet potentiae activae, quae immutat obiectum, et non movetur neque immutatur ab ipso, quod spectat ad potentiam passivam. Rem declarat Angelicus exemplo solis illuminantis, qui determinatur ad illuminandum a natura sua et non ab obiecto, licet obiectum supponat. Illustria sunt sequentia S. Doctoris verba: « Cum dicitur quod intellectus agens est sua actio, est praedicatio non per essentiam, sed per concomitantiam, quia cum sit in actu sua substantia, statim, quantum in se est, concomitatur ipsum actio; quod non est de intellectu possibili, qui non habet actiones, nisi postquam fuerit factus in actu » (2).

Oppon. 9.º Intellectus agens deberet producere speciem intelligibilem ad praesentiam obiecti, ita ut obiectum esset exemplar secundum quod fieret. Atqui haec imago non potest sic produci ab intellectu agente. Ergo.

Resp. Neg. mai. Siquidem obiectum nullo modo dici potest exemplar relate ad intellectum agentem, sed dicitur et est materia et instrumentum, quod elevatum ab intellectu agente, simul cum ipso con-

(1) *QQ. DD. De pot.* q. 8, a. 1; cf. *I p. q.* 85, a. 2.

(2) *I p. q.* 54, a. 1 ad 1.

currit ad imprimendam speciem intelligibilem in intellectu possibili. Si enim phantasma assumere ut exemplar ad cuius similitudinem intellectus agens efformaret speciem; in hoc casu illa species non posset representare quidditatem universalem et abstractam, uti patet; et insuper phantasma relate ad intellectum agentem fungeretur munere causae formalis.

Oppon. 10.º Intellectus, ut actu intelligat, potest determinari ab aliquo quod non sit formalis representatio obiecti. Ergo inutilis est species intelligibilis et intellectus agens.

Resp. Neg. ant. Siquidem in potentia intellectrice, ut actu intelligat, requiritur determinatio, quae ipsam intrinsicè afficiat per modum formae, et ipsam constituat principium proximum et completum cognitionis, cum cognitio fiat per assimilationem seu per productionem conceptionis mentalis, quae est formalis expressio seu similitudo obiecti. Sed etiam dato quod ad determinandum intellectum non esset necessaria formalis representatio obiecti actuans intellectum per modum formae, quod minime concedimus; nunquam concluderetur id quod adversarii volunt, nempe determinationem huiusmodi posse produci a re materiali, prout est percepta per sensationem; nam determinativum potentiae se habet ut activum ad suum passivum, et res corporea *per se* agere nequit in rem incorpoream. Quare ex placitis adversariorum rite concluditur, vel sensum esse facultatem spirituales et inorganicam, vel intellectum esse facultatem organicam; et in utroque casu intellectus confunditur cum sensu.

ARTICULUS III.

DE PROPRIA CAUSALITATE INTELLECTUS AGENTIS ET PHANTASMATIS.

QAESTIO DETERMINATUR. Cum causa totalis et aequata determinans intellectum nostrum ad intellectionem reponenda sit in rebus sensibilibus a phantasmate representatis, et in virtute activa animae, quae nuncupatur intellectus agens, in hac peripatetica doctrina enodanda aliquid generatim delibavimus de actione phantasmatis, et de operatione intellectus agentis. Sic doctrina Aristotelis vindicata a nobis fuit adversus sophismata et importunitates omnium illorum philosophorum, qui, causas formales ab intrinseca rerum constitutione arcentes, ortum cognitionis nostrae intellectivae repetebant vel a rebus materialibus, vel a formis separatis et in se subsistentibus. Nunc vero ad questionem, quam in manibus habemus, ulterius et magis in particulari explicandam, oportet ut singillatim et dedita opera disseramus de propria operatione tum phantasmatis, tum intellectus

agentis, et determinemus quid et in quo genere causae operetur phantasma, et intellectus agens in productione speciei intelligibilis, quae necessaria est ad intrinsece actuandum intellectum possibilem, ut constituat principium proximum et completum operationis intellectivae.

Actio intellectus agentis in phantasma. Operatio per quam intellectus agens elevat phantasma ad speciem intelligibilem producendam solet a S. Thoma appellari tum *illuminatio*, tum *abstractio*. Vocatur *illuminatio*, metaphora ducta a luce, quae colores reddit actu visibiles. Dicitur *abstractio* ob rationes superius explicatas. En quomodo loquitur Doctor Angelicus: « Phantasmata et illuminantur ab intellectu agente, et iterum ab eis species intelligibiles abstrahuntur. Illuminantur quidem, quia sicut pars sensitiva ex coniunctione ad intellectum efficitur virtuosior, ita phantasmata ex virtute intellectus agentis redduntur habilia, ut ab eis intentiones intelligibiles abstrahantur. Abstrahit autem intellectus agens species intelligibiles a phantasmatis, in quantum per virtutem intellectus agentis accipere possumus in nostra consideratione naturas specierum sine individualibus conditionibus, secundum quarum similitudines intellectus possibilem informatur » (1).

Duplex illuminatio. Duplex distinguenda est *illuminatio*; altera in actu primo; altera in actu secundo, quae a S. Thoma indiscriminatim appellari solet tum *abstractio*, tum *illuminatio*. Prima est intellectui naturalis, quippe quae exoritur ex eius iunctione cum sensu in eadem essentia animae. Secunda potest etiam subici actui voluntatis, quae convertit intellectum ad phantasma, ut ex eo abstrahat species intelligibiles. Hinc prima *illuminatio* potius fit in phantasia, quam in phantasmate; quia per illam intellectus adeo phantasiam perficit, ut imaginatio suas operationes perfectius exserat, quam inferiores sentiendi vires. Secunda *illuminatio* fit in phantasmate; nam per eam species intelligibiles ab ipso abstrahuntur. Huic doctrinae adamussum concinens S. Bonaventura affirmat, cognitionem esse nobis innatam ratione luminis, et acquisitam ratione specierum; nam illud lumen est naturaliter in animo, species vero efformatur actione illius luminis, seu intellectus agentis in phantasma (2).

Intellectus agens et phantasma relate ad speciem intelligibilem. Intellectus agens spectatus relate ad speciem intelligibilem habetur ut causa principalis et efficiens: phantasma vero ut causa instrumentalis. Et primo quidem intellectus agens concurrat ad intellectionem *efficiendo*, non formaliter intelligendo, quia eius munus est abstrahere a phantasmatis species intelligibiles, quae requiruntur ad constituendum intellectum possibilem in actu primo proximo ad for-

(1) 1 p. q. 85, a. 1 ad 4.

(2) Cf. S. BONAVENT. 2 *Sent. Dist.* 39, a. 3, q. 2.